

Een sprankje hoop voor de Ortolaan *Emberiza hortulana*?

A glimpse of hope for the Ortolan Bunting *Emberiza hortulana*?

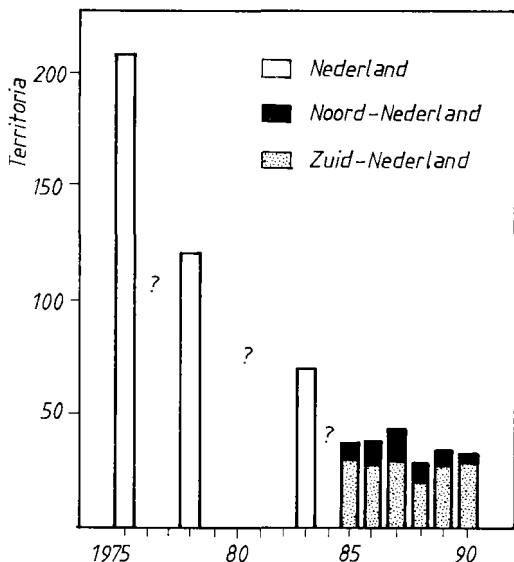
BOENA VAN NOORDEN

Het is reeds lang geleden dat de Ortolaan nog werd omschreven als een "vrij algemeene broedvogel" in het oosten en zuiden van Nederland (van Oordt & Verwey 1925). Sinds meer dan een halve eeuw ontkomt een auteur er niet meer aan om iets sombers te melden wanneer de Ortolaan in een publicatie ter sprake komt. Kenmerkend is de verzuchting in Hens (1965): "Voor enige jaren (vóór 1944) hoorde men deze vogel op vele plaatsen langs korenvelden in hoge bomen zingend te Helden, doch hij wordt ieder jaar zeldzamer". Ook in andere broedgebieden is al decennia lang een sterke afname geconstateerd, zodat het geen verwondering behoeft te wekken dat verspreiding en aantallen in de jaren zeventig sterk verminderd bleken te zijn ten opzichte van voorgaande decennia (Teixeira 1979). Sindsdien heeft deze trend zich voortgezet en is het aantal territoria verminderd van rond 200 in 1975 tot minder dan 50 in 1985 (figuur 1).

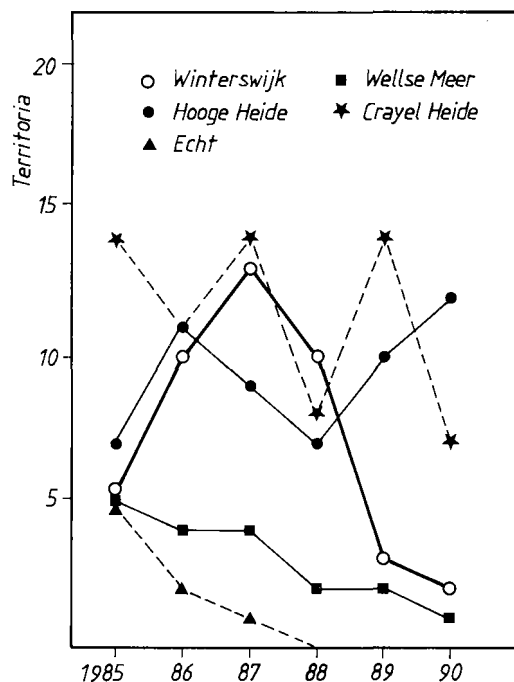
Sedert de start van het *Bijzondere Soorten Project* broedvogels (BSP) van Sovon in 1985 beschikken we over een redelijk beeld van de jaarlijkse schommelingen in het Nederlandse ortolanenbestand. In figuur 1 is dit verloop uitgesplitst voor het gedeelte ten noorden van de Rijn (Noord-Neder-

land) en ten zuiden van de Rijn (Zuid-Nederland). Uit deze figuur blijkt dat de Noordnederlandse populatie vanaf 1987 gestaag achteruit gegaan is. De Zuidnederlandse populatie is daarentegen vrij stabiel. Het jaar 1988 blijkt voor de gehele Nederlandse populatie uitermate slecht geweest te zijn. Vermoedelijk is hier een niet lokale oorzaak verantwoordelijk voor de teruggang geweest. Voor een ortolanenpopulatie in Westfalen (BRD), waarvan de territoria zich op c. 60 km ten noordoosten van de Zuidnederlandse populatie bevinden, was 1988 geen slecht jaar (von Bülow 1990). Deze populatie (met een omvang van rond 80 territoria) bleef tussen 1985 en 1988 stabiel.

In figuur 2 zijn per subpopulatie de schommelingen in het aantal territoria in 1985-90 weergegeven. Per subpopulatie blijken de schommelingen vrij autonoom te verlopen; dit kan een aanwijzing zijn dat de oorzaken voor de aantalschommelingen veelal in lokale veranderingen gezocht dienen te

Figuur 1. Aantal territoria van de Ortolaan in Nederland in 1975-90 (naar Sovon 1987 en archief BSP). Number of territories of Ortolan Bunting in The Netherlands in 1975-90.

Figuur 2. Veranderingen in het aantal territoria van de Ortolaan in de vijf belangrijkste broedgebieden in 1985-90. Changes in the number of territories of Ortolan Bunting in the five main breeding areas in 1985-90.

worden. Hierbij moet vooral aan veranderingen in de broedhabitat gedacht worden. Vaak wordt de vervanging van graan in het broedgebied door andere gewassen (maïs) als hoofdoorzaak voor de achteruitgang van de Ortolaan aangeduid (o.a. van Bülöw 1990, Rademaker & Grotenhuis 1984).

Figuur 3 geeft een beeld van de huidige verspreiding, vergeleken met die in 1973-77. In de provincie Noord-Brabant is de soort inmiddels uitgestorven, terwijl het aantal broedgevallen buiten de kerngebieden Noord-Limburg en Oost-Achterhoek drastisch is verminderd. Bovendien geeft de kaart van 1985-90 nog een bedrieglijk rooskleurig beeld van de recente verspreiding. In deze zes jaar werden namelijk slechts vijf atlasblokken jaarlijks bezet; hiervan lagen er vier in Noord-Limburg en één in de Oost-Achterhoek. Alle overige blokken waren niet ieder jaar bezet, sommige zelfs gedurende slechts één jaar.

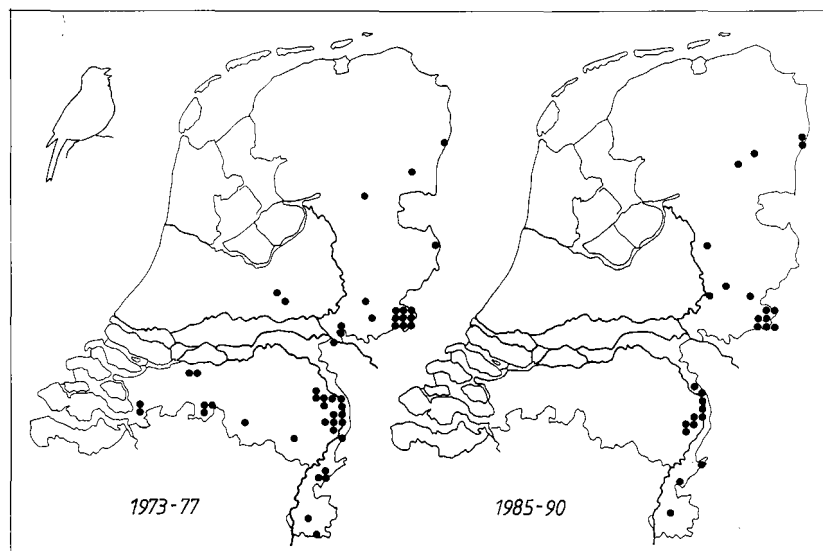
Ondanks het weinig rooskleurige beeld gloort er mogelijk enige hoop aan de horizon. In 1989 werd er namelijk op de Bergerheide (Noord-Limburg) een territorium van de Ortolaan vastgesteld (Buys *et al.* 1990). In 1990 was dezelfde zangpost, gesitueerd op ongeveer 100 meter van een klein maïsakkerkje, wederom bezet. Het territorium lag op de overgang van vochtige naar droge vergraste open heide. Op c. 100 meter afstand van het territorium bevond zich naaldbos. Naar aanleiding van de vestiging van de Ortolaan op de Bergerheide in 1989 heeft de beheerder van het terrein een akkertje op 350 meter van het territorium in 1990 ingezaaid met rogge.

Niet alleen op de Bergerheide maar ook op twee andere Limburgse heideterreinen, namelijk Landgoed de Hamert en Meinweg, werden in 1990 solitaire territoria aangetroffen. Het territorium op

de Hamert werd vastgesteld aan de rand van een ven dat midden op de in 1989 afgeplagde heide gelegen is. Zowel droge als natte open heide komt voor op de plaatsen waar de Ortolaan zingend werd waargenomen. Het meest nabij gelegen cultuurland bevond zich op 750 meter van het territorium. De biotoop van de Ortolaan in Meinweg bestond uit open droge heide. Evenals op de Hamert bevonden cultuurgronden zich op ruime afstand (1-1.5 km) van het territorium. De zangposten van de Ortolanen op de Limburgse heideterreinen bevonden zich zonder uitzondering in zomereiken *Quercus robur*.

In Noord-Duitsland werd al eens eerder de vestiging van Ortolanen in een verdroogd hoogveengebied vastgesteld (Conrads & Kipp 1980). Het hoogveengebied in kwestie was ten gevolge van ontwatering begroeid geraakt met berkenbos. In het kader van het beheer werd dit bos gekapt. De Ortolanen vestigden zich op deze kaalslagen waarin, afhankelijk van de lokale vochtigheidstoestand, struikheide *Calluna vulgaris*, dopheide *Erica tetralix*, eenarig wollegras *Eriophorum vaginatum* of grassen *Graminae* domineerden. Afgaande op het waargenomen zangdialect, de biotoopkeuze (kaalslagen) en de ligging van de trekroute van Scandinavische Ortolanen spraken de auteurs het vermoeden uit dat het om een vestiging van vogels uit Noord-Zweden ging. Of dit ook geldt voor de vestigingen op de Noordlimburgse heideterreinen is onbekend, aangezien er geen analyse van de zang is gemaakt.

Als de tendens om heideterreinen te gaan bezetten doorzet, is er weer enige hoop voor de Ortolaan. De Ortolaan zou dan toegevoegd kunnen worden aan het rijtje van vogelsoorten die voorheen sterk gebonden waren aan het agrarische landschap, maar inmiddels het accent verlegd hebben

Figuur 3. Verspreiding per atlasblok van de Ortolaan als broedvogel in 1973-77 (naar Teixeira 1979) en 1985-90 (archief BSP). Breeding distribution of Ortolaan Bunting in 5 x 5 km squares in 1973-77 and 1985-90.

naar natuurterreinen. Of de Ortolaan het voorbeeld van Roodborsttapuit *Saxicola torquata* en Paapje *Saxicola rubetra* gaat volgen, zal de tijd moeten leren.

Dankwoord Fred Hustings wil ik bedanken voor het tekenen van de figuren en voor de redactionele hulp. Ernest van Asseldonk, Jan Buys en Jaap Kooistra waren zo vriendelijk om de habitatgegevens van de Ortolanen op de Limburgse heidevelden te verstrekken.

Summary

The size of the Dutch breeding population of Ortolan Bunting has been decreasing during the past five decades or longer. During 1975-84 a sharp decline took place, probably due mainly to large-scale replacement of cereals by green maize. Stabilization at a low level of about 30-40 pairs was recorded during 1985-90 (fig. 1). Local populations fluctuated considerably in this period (fig. 2) but, in general, the species persisted better in the southern half of the country than in the northern half (fig. 1, 3). In 1985-90 only five atlas-squares (5 × 5 km) were occupied annually.

Although prospects for the Ortolan Bunting in The Netherlands are gloomy, a tiny glimpse of hope is left. In 1989 (1) and 1990 (3) territories were established in heatherland in Limburg, in the southeast of the country. The territories were situated at distances of 100, 750 and more than 1000 m from nearest farmland. This habitat is quite different from "typical" Dutch Ortolan breeding-habitat: small scale farmland with cereals (especially rye) bordered by deciduous trees (especially oak). In fact, the habitat resembled that in the north of Sweden. Maybe the Dutch Ortolan Buntings will discover a new, and probably less endangered, breeding habitat?

Literatuur

- VON BÜLOW B. 1990. Verbreitung und Habitate des Ortolans (*Emberiza hortulana* L. 1758) am Rande der Hohen Mark bei Haltern/Westfalen. *Charadrius* 26: 151-189.
- BUYS J., HERMANS J., JANSEN S. & JANSEN W. 1990. De Bergerheide, meer dan zand alleen. Beeld van een rivierduin landschap. *Natuurhist. Maandbl.* 79: 241-264.
- CONRADS K. & KIPP M. 1980. Ökologische und bioakustische Indizien für die Annahme einer Neuansiedlung nordskandinavischer Ortolane (*Emberiza hortulana*) in einem nordwestdeutschen Hochmoor. *Vogelwelt* 101: 41-47.
- HENS P. A. 1965. Avifauna van de Nederlandse provincie Limburg benevens een vergelijking met die der aangrenzende gebieden. *Publ. Natuurhist. Gen. Limburg*, reeks XV. Maastricht.
- VAN OORDT G. J. & VERWEY J. 1925. Voorkomen en trek der in Nederland in het wild waargenomen vogelsoorten. *Nederlandsche Ornithologische Vereeniging*, Leiden.
- RADEMAKER J. & GROTENHUIS J. 1984. De biotoopkeus van de Ortolaan in de Zuidoost-Achterhoek. *Vogeljaar* 32: 141-145.
- SOVON 1987. Atlas van de Nederlandse Vogels. SOVON, Arnhem.
- TEIXEIRA R. M. (red.) 1979. Atlas van de Nederlandse broedvogels. *Natuurmonumenten*, 's Graveland.

Boëna van Noorden (districtscoördinator Noord-Limburg), p/a SOVON, Rijkssstraatweg 178, 6573 DG Beek-Ubbergen

Aanvaard voor opname 25 maart 1991